

Юлія Головко
(Запорізький Національний Університет)

Скарги на зловживання в місцевих установах півдня України як джерело з історії чорноморської торгівлі останньої чверті XVIII – початку XIX ст.

Сприятливі умови для розвитку корупції в місцевих установах Південної України формувалися як самою бюрократичною системою Російської імперії, так і особливостями зовнішньої торгівлі на півдні України в останній чверті XVIII – на початку XIX ст. Це був доволі нестабільний період, насичений адміністративно-територіальними змінами, військовими кампаніями, зрушеннями державного та митного кордонів, поширенням на південь України адміністративної системи Російської імперії¹ і т.д. З іншого боку, одним із факторів інкорпорації новоприєднаних південноукраїнських земель до Російської імперії був розвиток зовнішньої торгівлі, якому в останній чверті XVIII – на початку XIX ст. російська влада приділяла значну увагу, надавала пільги, запроваджувала режими вільної торгівлі, намагалася залучити іноземне купецтво і т.д. У подібних умовах російському урядові доводилося балансувати між наявною жорсткою системою покарань за службові злочини та необхідністю створити сприятливі умови для розвитку чорноморської торгівлі та торгової інфраструктури на півдні України.

У даній розвідці ми розглянемо скарги на зловживання в установах Південної України, діяльність яких була пов'язана з адмініструванням чорноморської торгівлі в останній чверті XVIII – на початку XIX ст. Під скаргами у даному випадку матимемо на увазі не безпосередньо так поименовані документи, а будь-які зовнішні (в основному, від купців) та

---

¹ А.В. Бойко, *Адміністративний устрій Південної України в 1791-1793 рр.: питання влади, „Культурологічний вісник : Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. Науковий журнал”,* Загороже 1999, wyd. 5, s. 3-16; І.В. Савченко, *Місцеві органи управління Новоросійської та Азовської губерній, „Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ: Південна Україна XVIII – XIX ст. “,* Загороже 2001, wyd. 6, s. 244-249; Ю.І. Головко, *Становлення митної мережі на півдні України (1776-1819 рр.), „Студії з історії Степової України”,* Загороже 2003, wyd. 1, s. 42-47; *Азовське намісництво: нереалізований проєкт,* Загороже 2011, 98 s.; О.В. Черемісін, *Особливості організації адміністративного та муніципального управління Південною Україною в кінці XVIII – початку XIX століть, „Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету”,* Загороже 2012, wyd. 32, s. 106-111.

внутрішні (службові документи інформативного характеру, у тому числі рапорти, доноси і т.д.) повідомлення про службові злочини, які шкодили розвитку зовнішньої торгівлі та комерційній привабливості регіону для іноземного купецтва.

Більша частина виявлених скарг пов'язана з діяльністю митних установ, адже саме вони мали прямий та безпосередній вплив на процес оформлення товарів, визначення суми митного збору і т.д. Звичайно, простежити стійкі закономірності в появі та тематиці подібних скарг вкрай складно, оскільки дана документація має абсолютно ситуативний характер і залежить не тільки від наявності самого факту зловживання, але й від суб'єктивного бажання (або небажання) повідомити про злочин.

Скарги на хабарництво митників у більшості випадків подавали безпосередні учасники чорноморської торгівлі, тобто купці та шкіпери. Завдяки практиці колезького діловодства, яке передбачало доволі точний, інколи, дослівний переказ змісту попередніх документів, маємо можливість ознайомитися зі скаргами та поданнями, які не збереглися до сьогодення, але увійшли до складу інших документів. До таких скарг можемо віднести меморіал, поданий Карлом Андерсоном надзвичайному посланнику та повноважному міністру в Туреччині О. Стахієву, зміст якого та ще кількох подібних документів був викладений посланником у реляції (1 лютого 1780 р.) імператриці Катерині II. К. Андерсон скаржився на митних служителів, які безпідставно не дозволили відправитися його торговому судну з Кінбурна – єдину причину таких дій митників К. Андерсон вбачав у намаганнях отримати хабара („для усугубительного свого лакомства к взяткам“²). О. Стахієв зазначав у своїй реляції, що подібні скарги на російських митних службовців він отримує „генерально“ від російського та турецького купецтва, в основному, щодо митних установ Херсону, Таганрогу та Єнікале. Сам повноважний міністр вважав головною причиною розквіту корупції на митницях їх адміністративну незалежність від місцевої військової та цивільної адміністрації і, як наслідок, – нанесення шкоди товарообігу та загальному розвитку чорноморської торгівлі³. Звертаючи увагу на дану ситуацію О. Стахієв пропонував радикальне, але, на його погляд, ефективне рішення – відкрити в чорноморських портах зону вільної торгівлі, а митні застави розташувати на кордоні згадуваної зони виключно для попередження безмитного провезення товарів у внутрішні губернії Російської імперії. Подібні заходи могли б мати й інші позитивні наслідки: створення поселень з іноземних шкіперів та моряків, розвиток торгового суднобудування в чорноморському регіоні і т.д.

Одним із превентивних антикорупційних заходів в державному управлінні мала бути колегіальна організація установ: керівні повноваження,

² Архив внешней политики Российской империи [dalej: АВПРИ], zesp. 89, inw. 8, sygn. 553, k. 5.

³ АВПРИ, zesp. 89, inw. 8, sygn. 553, k. 5v.

наприклад, на митниці розподілялися між директором, цолнером та контролером, кожний з яких мав стежити за дотриманням законності⁴. З іншого боку, колегіальність мала й негативні наслідки: розпорошення відповідальності, посилення бюрократизму у вирішенні поточних справ, врешті-решт – перспективи організованої внутрішньої корупції. Залучення до злочинної діяльності кількох митних службовців давало найбільший ефект, оскільки жодна митна процедура та практично жодний документ не оформлювався індивідуально, а таким чином можна було запобігти витоку інформації і захиститися круговою порукою. Виявлення службових злочинів у подібних ситуаціях було вкрай складним і являло собою більше питання випадку, який, наприклад, трапився на Феодосійській митниці в 1793 р., коли на службу до даної установи потрапила, фактично, стороння особа, яка мала дуже приблизні уявлення про реальні умови діяльності митників та „особливості“ чорноморської торгівлі⁵. А. Федоров був типовим дрібним чиновником, який у пошуках прибуткової служби покинув управу благочинія при Тульському намісницькому правлінні і опинився на півдні України: служив секретарем Херсонського магістрату, в комісаріатській експедиції Чорноморського адміралтейського правління, а у 1793 р. був призначений до Феодосійської портової митниці на посаду пакгаузного інспектора⁶. Прослужив А. Федоров на митниці трохи більше півроку – з січня по вересень 1793 року⁷, але нетривале перебування на митній службі справило на нього враження, якого вистачило аж до 1797 р., коли, власне, і був написаний донос на службовців Феодосійської портової митниці. Сам А. Федоров також почувався винним у службових злочинах, свідком яких він був, адже не повідомив вчасно керівництво і не вжив заходів для їх попередження або припинення.

Донос тоді вже секретаря Воронежської міської думи А. Федорова привернув увагу імператора Павла I (А. Федоров писав про значні збитки, які вже понесла і може понести у майбутньому державна скарбниця⁸), яка проявилася в блискавичних діях Таємної канцелярії: А. Федоров був таємно і терміново доставлений у Москву і „не строго“ допитаний за сутністю свого доносу⁹, а займатися справою колишнього пакгаузного інспектора було доручено особисто генерал-прокурору О. Куракіну¹⁰. Надані А. Федоровим свідчення генерал-прокурора не вразили, більше того, генерал-прокурор дав

⁴ Полное собрание законов Российской империи [dalej: ПСЗРИ], собрание 1, t. 25, s. 510.

⁵ Российский государственный архив древних актов [dalej: РГАДА], zesp. 7, sygn. 3023, k. 5-20; Ю.І. Головка, *Свідчення про зловживання на Феодосійській митниці (1797 р.) Як джерело до історії зовнішньої торгівлі на півдні України*, „Волинські історичні записки: Збірник наукових праць“, Żytomierz 2008, t. 1, s. 22-28.

⁶ РГАДА, zesp. 7, sygn. 3023, k. 10v.

⁷ Державний архів Автономної Республіки Крим [dalej: ДААРК], zesp. 369, inw. 1, спр. 8, ark. 70.

⁸ РГАДА, zesp. 7, sygn. 3023, k. 2.

⁹ Тамże, k. 5.

¹⁰ Тамże, k. 1.

можливість А. Федорову викласти всю інформацію самостійно у письмовій формі, щоб з'ясувати „прямой источник побудивший к такому доносу“¹¹ – у скаргах та дописах державних службовців на своїх колег досить часто вбачати якусь особисту зацікавленість, і не завжди безпідставно. Документ вирізняється надзвичайною детальністю й очевидним бажанням бути переконливим. Сам А. Федоров, можливо, ніколи б і не звернув уваги на дещо підозрілу діяльність окремих своїх колег, якби не вагштемпельмейстер К. Піщалкін, який і просвітив новоприбулого колегу щодо небезпечності його служби та про небезпідставне поширення чуток про злодійкуватість митників. Саме К. Піщалкін окреслив А. Федорову коло можливих, навіть неусвідомлених та ненавмисних, службових порушень, які законодавством тлумачилися як участь у контрабанді, тобто передбачали доволі суворе покарання. Виявити такі порушення могли тільки самі ж митники, адже підробку первинної документації виявити вкрай складно – на цей випадок законодавство передбачало у якості превентивного заходу обов'язкове повідомлення керівництва про подібні порушення в установі, а недонесення про зловживання розцінювалося як причетність до самого злочину і також каралося. Таким чином, помисливі службовці опинилися на роздоріжжі: з одного боку, побоювання того, що вони вже через власну недосвідченість щось порушили, навіть не знаючи про це (відповідно, підпадають під покарання), а з іншого – недонесення про службові злочини також є злочином. Ситуація ускладнювалася тим, що зіткнулися вони з так званою змовою, адже користь від порушення службових інструкцій отримував не тільки „головний підозрюваний“ цолнер А. Степанов (по суті, прикривав контрабанду), але й купці, які цю контрабанду возили, тому на їх підтримку годі було сподіватися. Більше того, в умовах „найбільшого сприяння“ розвитку чорноморської торгівлі найменші купецькі скарги на протидію митників могли суттєво зашкодити службовій кар'єрі. Звернення до радника з митної справи Таврійської казенної палати Е. Караценова та віце-губернатора К. Габліца особливого ефекту не дало, хіба що підтвердило підозри щодо контрабанди (Константинопольська митниця підтвердила доставку з Феодосії заборонених до вивозу товарів). Наполягати на своєму митним службовцям забракло духу, адже навіть просто чулки про якісь родинні та особисті зв'язки окремих „підозрюваних“ чиновників Феодосійської митниці з головою Таврійської цивільної палати Є. Нотарою та генерал-прокурором О. Самойловим суттєво послабили бажання викоринювати корупцію в митних установах Феодосії, Очакова, Таганрогу і т.д.¹² Лише коли справа торкнулася купців, які не брали участі у змові з цолнером А. Степановим і поскаржилися на неправомірні дії митних службовців (по суті, на здирицтво – митники вимагали продати їм частину імпортованого товару за зазначеною в оголошеннях вартістю),

---

¹¹ Там же, к. 7.

¹² Там же, к. 15v.

відреагувало митне керівництво: розбиратися у ситуації прибув радник Е. Караценов і невдовзі на Феодосійській митниці почалися звільнення. Під „чистку кадрів“ потрапив і майбутній автор доносу пакаузний інспектор А. Федоров, який, до речі, у своїх діях складу злочину не вбачав і з формулюванням причини звільнення не був згодний („за чинимые им приходящим в Феодосийский порт купцам разные обиды и за подачу тем повода к таковому же поползновению и другим таможенным чинам“¹³), адже за товари гроші були заплачені і власники товару це підтвердили. Отже, пакаузний інспектор А. Федоров зіткнувся з важкими проявами бюрократизму в митній системі Південної України (корупція, непотизм, „державний рекет“ і т.д.), частиною якої він сам був майже півроку своєї служби і навіть встиг залучитися до протизаконної діяльності. Інформація про зловживання, на жаль, не була належним чином оцінена генерал-прокурором О. Куракіним, а відповідно, й імператором Павлом I: більша частина доносу перевірки не підлягала, тим більше через 4 роки після подій.

Побоювання особистої відповідальності за чужі зловживання підштовхнуло до дій і касира Євпаторійської портової митниці прапорщика І. Жеребцова: 8 травня 1797 р. він подав рапорт до Державної комерц-колегії з підозрами на протизаконну діяльність директора та цолнера згадуваної митниці, відповідно на М. Арзуманова та Д. Врета¹⁴. Касир звинувачував керівництво митниці у веденні подвійної бухгалтерії і можливій змові з торгуючим купецтвом. За свідченнями І. Жеребцова в Євпаторійській митниці невірно зважували привезені товари, адже цим займалися тільки пакаузний інспектор та практично неписьменний екер – керівництво митниці навіть не було при перевірці та зважуванні товарів. Суму митного збору визначали директор та цолнер, вони ж збирали мито і зберігали гроші. Прибулі судна розвантажували без оголошення товарів, а самі оголошення складали директор та цолнер митниці. Намагання касира зробити зауваження митному присутствію щодо порушення процедури оформлення товарів особливо ефекту не мали, чим, власне, і було викликане дане звернення до Комерц-колегії, адже посада касира передбачала відповідальність за надходження митних платежів, зберігання зібраного мита і т.д.¹⁵. На жаль, свідчень про вжиті з боку Комерц-колегії заходи у справі виявлено не було, як і щодо інших подібних документів, вміщених у даній справі.

Залучення до боротьби з контрабандою поліції окрім безпосередньої допомоги також надавало можливості додаткового контролю за діяльністю митних службовців та чиновників, адже служби належали до різних відомств. Відповідно, порушення діючого законодавства з боку представників того чи

---

¹³ Джерела з історії Південної України, т. 8 (Формування митної мережі Південної України (1775-1819)), Запорожжя 2007, с. 231-232.

¹⁴ РГАДА, зesp. 276, inw. 3, sygn. 1438, k. 1.

¹⁵ Там же, k. 3.

іншого відомства спричиняло, як правило, появу відповідного рапорту або доносу. Так, доносом завершилася спроба обшуку прапорщика Паріоноса, запідозреного у зберіганні контрабандної горілки: частний пристав Миколаївської міської поліції Крюков поскаржився на цолнера Миколаївської митної застави Матвія Бао, який не допустив поліцію до пошуків згадуваної горілки (1802 р.)¹⁶. Справа дійшла до Департаменту міністра комерції, сам цолнер заперечував свою причетність до інциденту, тим не менше, чи то пристав був переконливішим, чи то послужний список цолнера не видався керівництву гідним¹⁷ – М. Бао був звільнений зі служби¹⁸.

Але далеко не завжди скарги на роботу митної установи мали бажані для позивачів наслідки, навіть за умови проведення розслідування. Наприкінці 1802 р. іноземний купець Франциск Хартуллерія намагався опротестувати дії Євпаторійської портової митниці, службовців якої він звинувачував у навмисному завищенні вартості привезеного ним товару та, відповідно, у завищенні мита – за новою ціною продати товар, з точки зору Ф. Хартуллерія, було неможливо. Інші товари були митницею конфісковані як заборонені до ввезення до Російської імперії. Купець намагався пояснити, що ні про яку заборону він не знав і раніше такі товари вже до Криму привозив (тканини, камзоли, залізна проволока, стільці і т.д.), що він чесно оголосив товари на митниці, нічого не приховував, а тепер втрачав не тільки можливість отримати прибуток, але й практично весь товар. Жалісливий опис нещастя та поневірянь іноземного купця не мав належного ефекту – дії Євпаторійської портової митниці були визнані Департаментом міністра комерції правильними і рішення митного присутствія щодо переоцінки та конфіскації залишені в силі¹⁹.

Окрім митних установ, які мали безпосереднє відношення до зовнішньої торгівлі, опосередковано її стосувалася діяльність ще чималої кількості установ, з якими перетиналися іноземні та російські купці: згадувана вже поліція, суди, магістрати, карантини, функціонування яких також могло викликати нарікання з боку, у першу чергу, купецтва. Виступаючи посередниками у з'ясуванні конфліктів та суперечок між контрагентами торгових операцій, врахувати інтереси всіх без винятку сторін установи не могли апріорно, що призводило до численних оскаржень та тривалих розслідувань. У таких скаргах позивачі намагалися якомога детальніше проаналізувати діяльність або бездіяльність установи та виявити всі можливі порушення. Цікавий приклад розслідування подібного конфлікту висвітлено у рапорті графа П.Зубова до Другого департаменту Правлячого Сенату щодо

¹⁶ Российский государственный архив [dalej: РГИА], зesp. 13, inw. 2, sygn. 482, k. 5-12.

¹⁷ Ю.І. Головка, *Кадрова політика на митних установах Південної України в останній чверті XVIII – першому двадцятиріччі XIX ст.*, „Наукові праці історичного факультету ЗДУ”, Zaporozhe 2005, wyd. 19, s. 69.

¹⁸ РГИА, зesp. 13, inw. 2, sygn. 482, k. 13.

¹⁹ РГИА, зesp. 13, inw. 2, sygn. 632, k. 1-3.

неправильного рішення установами м. Херсона судової справи венеційського шкіпера Купи та генуезького купця Тіля, у якому аналізуються подані обома сторонами конфлікту скарги на дії різних установ м. Херсона²⁰. Виявлений рапорт датування не має, але складові титули дозволяють приблизно датувати документ 1795 – початком 1796 рр.²¹. Сам ж конфлікт почалася ще 15 вересня 1785 р. з подання шкіпером Купою до Херсонської митниці протесту щодо порушення купцем Тілем умов контракту (неоплачений фрахт судна). Митниця ж, як записано у рапорті П. Зубова, проігнорувала як сам протест, так і пізніше подану шкіпером декларацію про товари на його судні. Згодом згадані документи та бездіяльність митниці проігнорувала карна палата. Генерал-губернатор П. Зубов у рапорті зазначав, що Херсонська митниця повинна була провести попереднє з'ясування причин та сутності конфлікту у відповідності до ст. 137 Статуту купецького судноплавства, замість чого, по суті відписалася від протесту шкіпера і відправила його шукати справедливості до суду²². 30-го вересня того ж року згадуваний шкіпер Купа подав ще один протест до Херсонської митниці, яка перед цим опечатала його судно, через що, як стверджував позивач, його команда розбіглася. Цей протест митниця також не прийняла, аргументувавши свою позицію тим, що збереження судна та товарів - справа виключно власника. Цей факт також був також проігнорований карною палатою, хоча являв собою грубе порушення Митного морського регламенту, який передбачав передання митниці охоронних функцій щодо товарів у випадку конфлікту між власником товарів та шкіпером. Більше того, П. Зубов виявив порушення в митному оформленні привезених шкіпером Купою товарів, які не були помічені митним радником Б. Гібалом під час планових перевірок. Затягування справи, бюрократизм та службове недбальство призвели до загибелі судна та більшої частини товарів – провину в цьому П. Зубов покладав, у першу чергу, на Херсонську митницю та згадуваного митного радника. Не залишилася осторонь бюрократичної тяганини і казенна палата, яка долучилася до безкінечного листування з митницею, замість того, щоб діяти у відповідності з законодавством та припинити злочинну халатність митників – до казенної палати надходили скарги від шкіпера щодо неналежного зберігання товару в пакгаузах, який від цього швидко псувався (бочки з вином пересихали та лопалися, а казенна палата та митниця продовжували з'ясовувати, хто і що маєте робити). Ще більше плутанини додало до справи втручання Херсонського магістрату та місцевого городничого, яке закінчилося арештом майна, що взагалі до повноважень ані магістрату, ані городничого не входило²³. Урешті-решт, генерал-губернатор П. Зубов пропонував покарати всіх винних у службовому

---

²⁰ РГАДА, зesp. 193, inw. 1, sygn. 1330, k. 1-2.

²¹ Hrabia P. Zubow 27 stycznia 1795 r. mianowany jekaterynosławskim, taurudzkim i wozniesieńskim generał-gubernatorem, 22 maja 1796 r. otrzymał tytuł księcia [przyp.aut.]

²² РГАДА, зesp. 193, inw. 1, sygn. 1330, k. 5.

²³ Тамże, k. 10-15.

недбальстві, яке завдало значної фінансової шкоди іноземному шкіперу: чиновники мали отримати догани (члени карної палати, митний радник і т.д.), губернські прокурор та стряпчі – попередження через неналежне виконання службових обов'язків, крім того вартість загиблого судна (7200 руб.) мали відшкодувати херсонські митники та митний радник, вартість втраченого вина (з митом) у різних пропорціях – митники ($\frac{3}{4}$ вартості), члени та секретар казенної палати, Херсонській міський магістрат, херсонський городничий і т.д.²⁴ На жаль, невідомо, чи отримав відповідні компенсації венеційський шкіпер, адже певна частина винуватців його негараздів за 10 років „слідства“ змінила місце служби або проживання.

Скарги на зловживання в місцевих органах влади іноземні купці подавали не тільки до губернської та вищої адміністрації, але й представникам своєї держави в Російській імперії, сподіваючись на їх втручання у вирішення нагальних справ. Саме з такого приводу 21 серпня 1797 р. неаполітанський уповноважений міністр в Санкт-Петербурзі князь Серракапріола (le duc de Serracapriola) надіслав ноту віце-канцлеру князю О. Куракіну²⁵. До неаполітанського уповноваженого міністра звернувся зі скаргою на протиправні дії Херсонського міського магістрату неаполітанський купець Франческо Мартініц (Martiniz) – до ноти додавалися переклади листів князю Серракапріола та подання до Херсонського міського магістрату. Неаполітанський купець Ф. Мартініц був одним із засновників Херсонської торгової компанії „Мартініц і К^о“, створеної 30 грудня 1793 р. на основі іноземних капіталів. Одним із співзасновників була компанія „Константинопольська контора Салзані, Чинґрія і К^о“, яка 8 червня 1797 р. оголосила про своє банкрутство і припинила платежі. Власне з цього моменту і почалися негаразди. Установчі документи співтовариства „Мартініц і К^о“ передбачали окрему відповідальність за свої капітали, а тому й після 8 червня 1797 р. компанія „Мартініц і К^о“ у Херсоні працювала в звичному режимі, аж доки на неї не подав позов до Херсонського магістрату один з кредиторів (Авраам Перец) компанії „Константинопольська контора Салзанія, Чинґрія і К^о“ з вимогою повернути йому борги згадуваної компанії²⁶. Магістрат проігнорував зміст установчого документу компанії „Мартініц і К^о“ і підтримав позивача: вже наступного ранку до помешкання компанії з'явилися позивач, городничий, кварталний, магістратський писар з козаками та погрожували опечатати контору та магазини, хоча відповідний документ на право це робити пред'явлений не був²⁷. Тим не менш, погроза городничим була виконана. Спроби неаполітанського купця подати скаргу на дії городничого призвели до арешту окремих акціонерів компанії, але коли

---

²⁴ Там же, к. 16-17.

²⁵ АВІПРИ, зesp. 70, inw. 2, sygn. 341, к. 1-2.

²⁶ Там же, к. 6-7.

²⁷ Там же, к. 8.

з'ясувалося, що акціонер Бреа таки встиг поскаржитися правителю м. Херсона, городничий власноруч позривав всі накладені ним же ж печаті на конторі та магазинах компанії „Мартініц і К^о“. Ф. Мартініц та його акціонери таки подали скарги і до Херсонського магістрату, і неаполітанському генеральному консулу в Одесі Вікентію Музенті, і неаполітанському повноважному міністру в Санкт-Петербурзі князю Серракапріола і т.д. Слід відзначити, що найбільше акціонерів на чолі з Ф. Мартініцем непокоїла не стільки сама ситуація, скільки її наслідки – підрив репутації компанії у торговому товаристві, виникнення чуток та негативних відголосів, які могли суттєво нашкодити торговим зв'язкам, і саме за це вони вимагали відшкодування від чиновників, які допустили беззаконня²⁸.

Практика подання таких скарг іноземними купцями мала місце і на початку XIX ст. – у травні 1811 р. міністр іноземних справ М. Румянцев отримав ноту австрійського посланника зі скаргами австрійських купців, які поселилися в чорноморських портах, на обмеження їх торгівлі та збільшення оподаткування²⁹. Нота була представлена імператору Олександрю I, який наказав передати документ зі скаргами міністру фінансів Д. Гур'єву і розібратися у походженні згадуваних утисків. У листі-відповіді міністра фінансів Д. Гур'єва міністру іноземних справ М. Румянцеву було зазначено, що більшість скарг австрійських купців насправді була пов'язана із запровадженням височайшого маніфесту 1 січня 1807 р. та заборонаю іноземному купецтву записуватися до російських гільдій, але для міст Азовського та Чорного морів було зроблено виняток, тому подібні скарги були безпідставними, хіба що купці намагалися переписатися до купецтва інших міст. Друга частина скарг стосувалася обмеження участі іноземців у транзитному торгу, але дана ситуація відповідала указу від 2 жовтня 1810 р., який надавав переваги у транзитній торгівлі саме російським підданим. Додатковий указ від 22 грудня 1810 р. уточнював, що іноземні купці навіть за наявності довіреності від російських підданих не могли брати участь у транзитній торгівлі. Таким чином, Д. Гур'єв робив висновок, що дотримання вимог маніфесту та височайших указів ніяк не можна тлумачити як утиски австрійського купецтва та службові зловживання. Що ж стосується решти скарг – на місцеве керівництво, міську поліцію і т.д., то їх міністр фінансів переадресовував до відповідного відомства, підкреслюючи, що скоріш за все це звичайні непорозуміння, без яких у комерційних справах обійтись практично неможливо³⁰.

Непорозуміння та суперечки між окремими купцями могли тривати роками і звернення до місцевих установ за їх вирішенням давало кожній зі сторін надію на перемогу, адже програш у тривалій судовій справі міг

---

²⁸ Там же, к. 10.

²⁹ РГИА, зesp. 13, inw. 2, sygn. 1699, к. 1-5.

³⁰ Там же, к. 10-11.

загрожувати величезними фінансовими втратами, тому навіть негативне рішення установи не сприймалося як остаточне. Саме таку ситуацію відбивало прошення одеського купця першої гільдії Дмитра Калафатія на ім'я міністра юстиції Д. Трощинського від 25 липня 1817 р. зі скаргами на несправедливе рішення Одеського комерційного суду у його справі з турецьким підданим греком Георгієм Пападопулом³¹. Сам конфлікт почався ще у 1805–1806 рр. через необережність згадуваних торгівців: відсутність системного документування грошових розрахунків призвело до взаємних претензій, які розтяглися у часі аж до 1815 р., коли Г. Попандопуло подав позов на Д. Калафатія³². Справа виявилася занадто складною для вирішення її в одній інстанції, тому у різний час вона розглядалася і в суді, і виконуючим обов'язки одеського градоначальника, і Одеською біржовою депутацією, і навіть міністром юстиції³³. Вирішальним у справі стало втручання новопризначеного одеського градоначальника графа О. Ланжерона, який відверто став на сторону турецького купця – у своєму листі міністру юстиції він наводив практично єдиний вагомий аргумент на користь своєї точки зору: швидке та позитивне рішення даної справи дозволить повернути довіру іноземного купецтва до одеської торгівлі, яка була підірвана численними банкрутствами попередніх років³⁴. Одеський комерційний суд підтримав позицію градоначальника, не дивлячись на відсутність належної підтверджувальної документації в обох сторін. Саме це й викликало обурення Д. Калафатія та його звернення до міністра юстиції. Аргументацію на свою користь одеський купець починав з викриття „турецького підданого“ Г. Пападопуло, який, як стверджував Д. Калафатій, насправді був російським підданим, ще 1803 р. був записаний у першу гільдію одеського купецтва, а тепер навмисно приховував своє справжнє підданство від місцевої адміністрації, щоб отримати певні переваги як іноземець, що йому, врешті-решт, і вдалося³⁵. Д. Калафатій звинувачував Одеський комерційний суд у неналежному розслідуванні справи, адже не були затребувані документи ані Одеської карантинної контори, ані Одеської портової митниці³⁶. Д. Калафатій звинувачував Одеський комерційний суд у опереженому ставленні до нього, у розголошенні інформації про стан справи, в ігноруванні показів свідків та його свідчень і т.д. З точки зору Д. Калафатія суд навмисно не призначив обшуку у Г. Папандопула, щоб не виявити „зайвих“ документів, які б могли спростувати його звинувачення³⁷. Суттєві претензії мав Д. Калафатій і до рішення самого Одеського комерційного суду: з одного боку суд підтвердив

---

³¹ ДАХО, zesp. 14, inw. 1, wiązka 873, ark. 37.

³² Там же, ark. 18.

³³ Там же, ark. 3 v.

³⁴ Там же, ark. 5.

³⁵ Там же, ark. 37.

³⁶ Там же, ark. 37 v.

³⁷ Там же, ark. 38.

справедливість вимог турецького купця до Д. Калафатія, а з іншого – ухвалив рішення про депортацію Г. Пападопула одразу після отримання відшкодування, оскільки його поведінка вже децю дратувала місцеву адміністрацію: Г. Пападопуло не знав межі своїм вимогам, роздмухав справу до державних масштабів, дописував та виправляв документи і т.д.³⁸ Тим не менш, рішення Одеського комерційного суду залишилося незмінним, а на початку 1818 р. розгляд справи одеського купця Д. Калафатія було остаточно припинено³⁹, не дивлячись на численні процесуальні порушення.

Отже, виявлені оскаржувальні документи не тільки висвітлюють приклади службових зловживань, бюрократизму та непрофесійності службовців та чиновників, але й дозволяють деталізувати умови та особливості чорноморської торгівлі останньої чверті XVIII – початку XIX ст. В умовах максимального державного сприяння розвитку зовнішньої торгівлі доволі ефективним способом боротьби з місцевою корупцією були купецькі скарги, особливо від іноземного купецтва, на залучення якого до чорноморської торгівлі російський уряд покладав великі надії, адже чорноморська торгівля, в основному, базувалася на приватній ініціативі та приватних капіталовкладеннях, хоча й підлягала досить ретельному фінансовому контролю з боку держави, у першу чергу, митної служби. Організація державного регулювання зовнішньої торгівлі залишала значні можливості для зловживань як з боку державних службовців, так і з боку торгуючого купецтва, а у випадку „поєднання зусиль“ обох сторін виникала злочинна змова, діяльність якої виявити було вкрай важко. Частину сприятливих для розвитку корупції в місцевих установах умов забезпечували особливості чорноморської торгівлі останньої чверті XVIII – початку XIX ст.: можливості отримати максимальні прибутки у найкоротший термін, стійкі традиції контрабандної торгівлі, вплив далеко не найкращої практики східної торгівлі, у першу чергу, турецької, поблажливе ставлення до іноземних учасників чорноморської торгівлі, залучення до митної служби купецтва і т.д. Значна частина службових порушень та зловживань була пов'язана з непрофесіоналізмом, безвідповідальністю та фактичною відсутністю системного та якісного контролю за діяльністю службовців та чиновників. З іншого боку, відчутна прибутковість вибіркового виконання нормативних документів щодо зовнішньої торгівлі мала двосторонній характер і підживлювала не тільки корупцію та зловживання в установах, але й стимулювало протиправну комерційну діяльність купецтва, контрабанду, змовництво і т.д. Боротьба адміністративними методами із службовими зловживаннями та корупцією у сфері зовнішньої торгівлі давала нетривалий ефект в соціально-економічних умовах півдня України останньої чверті XVIII – початку XIX ст.

---

³⁸ Там же, арк. 38 в.

³⁹ Там же, арк. 42-42 в.

Резюме

Юлія Головко

Жалобы на злоупотребления в местных учреждениях юга Украины как источник по истории черноморской торговли в последней четверти XVIII – в начале XIX вв.

Одним из достаточно информативных источников для исследования злоупотреблений в местных учреждениях Южной Украины, связанных с регулированием черноморской торговли в последней четверти XVIII – в начале XIX вв., являются сообщения о служебных преступлениях внешнего (гражданское население) и внутреннего (государственные служащие) происхождения. К ним относятся жалобы, прошения, представления, письма, доносы, рапорты, в той или иной форме описывающие личный опыт автора столкновения с различными проявлениями бюрократизма и коррупции. Чаще всего такие жалобы касаются деятельности таможенных учреждений, которые непосредственно осуществляли торгово-таможенную политику государства и через которые проходил весь объем внешней торговли, а также полиции, судов, магистратов, карантинных и т.д. Выявленные свидетельства о злоупотреблениях в местных учреждениях позволяют детализировать условия черноморской торговли, статуса российских и иностранных купцов, особенностей взаимодействия местных учреждений и их влияния на развитие внешней торговли на юге Украины в конце XVIII – в начале XIX вв.

Summary

Julia Golovko

Complaints about abuses in local institutions of the south of Ukraine as a sources relates to the history of Black Sea commerce in the last quarter of XVIII - at the beginning of XIX centuries.

One of enough interesting sources for investigation of the abuses in local institutions of the South Ukraine, that are coupled with regulation of Black Sea commerce in the last quarter of XVIII - at the beginning of XIX centuries, are the statements about official crimes of external (the civil population) and internal (state personnel) origin. There were complaints, petitions, presentations, declarations, denunciations, reports, that were describing personal experience of the author of the collision with different demonstrations of bureaucratism and corruption. Most often, such complaints described activity of customs, which directly realized trade-customs state politics and through which whole volume of foreign commerce was passed, as well as police, courts, magistrates, quarantines and etc. Discovered evidences about abuses in local institutions allow to explicate conditions of Black Sea commerce, status of Russian and foreign merchants, particularities of interaction of local institutions and their influence upon development on foreign commerce in the south of Ukraine in the end of XVIII - at the beginning XIX cent.